

NAZEWNICTWO NA POGRANICZACH

NAZEWNICTWO NA POGRANICZACH

UNIwersytet SZCZeciński

ROZPRawy I STUDIA T. (DCLX) 586

NAZEWNICTWO NA POGRANICZACH

pod redakcją
Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej

ISSN 0880-1731
ISSN 2231-1913

WYDAWCTWO NAUKOWE UNIwersytetu SZCZecińskiego

Wydział I, Al. Wolności 46, 71-001 Szczecin, tel. 91 42 42 42

SZCZECIN 2005

Rada Wydawnicza

Stanisław Czepita, Maria Czerepaniak-Walczak, Marek Dutkowski, Inga Iwasiów
Ewa Kępczyńska, Danuta Kopycińska, Piotr Krasoń
Andrzej Offmański, Aleksander Panasiuk
Andrzej Witkowski – przewodniczący
Edward Włodarczyk – przewodniczący Senackiej Komisji ds. Wydawnictw
Janusz Hołubasz – redaktor naczelny Wydawnictwa Naukowego

Recenzenci

dr hab. Anna Pospiszyl
prof. zw. dr hab. Bogdan Walczak

Redaktor Wydawnictwa

Hanna Naparty

Korektor

Renata Bacik

Skład komputerowy

Halina Lipiec

Projekt okładki

Michał Starczewski

Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2005

ISBN 83-7241-491-2

ISSN 0860-2751

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I. Ark. wyd. 21,5. Ark. druk. 28,1. Format B5.

USPol 193/2005

JAROMÍR KRŠKO
DAŠA SLOVIKOVÁ

SOCIÁLNY ASPEKT PREZÝVOK (SLOVENSKO-POĽSKÉ PARALELY)

Výskumu žiackych prezývok sa v onomastike venovala v minulosti dostatočná pozornosť. Tieto neoficiálne označenia žiakov, študentov ale i učiteľov sú však výborným predmetom štúdia aj v súčasnosti. Ich prepojenie na sociolingvistiku je zrejmé, pretože prezývky predstavujú výsledok spontánneho napätia individuálneho a spoločenského hodnotenia osobnosti.

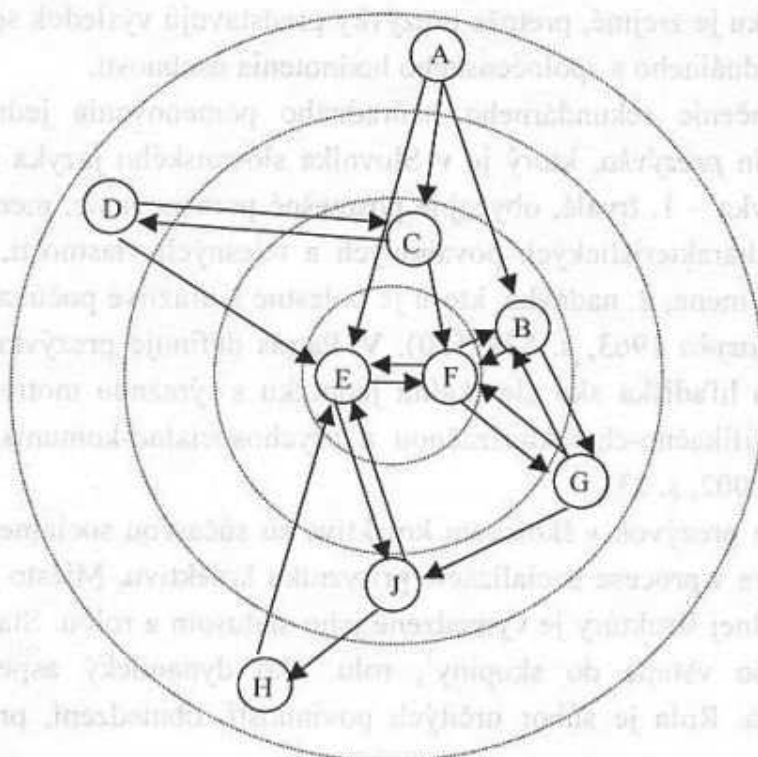
Na označenie sekundárneho neúradného pomenovania jednotlivca sa používa termín *prezývka*, ktorý je v Slovníka slovenského jazyka definovaný takto: „prezývka – 1. trvalé, obyčajne posmešné pomenovanie, meno niekoho, dané podľa charakteristických povahových a telesných vlastností, používané popri bežnom mene; 2. nadávka, ktorú je bolestné a urážlivé počúvať“ (*Slovník slovenského jazyka* 1963, s. 529–530). V. Patráš definuje prezývku zo sociolingvistického hľadiska ako „lexikálnu jednotku s výraznou motivačno-nomináčnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou“ (Patráš 2002, s. 73).

Nositelia prezývok v školskom kolektíve sú súčasťou sociálnej štruktúry, ktorá sa utvára v procese socializácie pri vzniku kolektívu. Miesto jednotlivca v rámci sociálnej štruktúry je vymedzené jeho statusom a rolou. Status získava jednotlivec po vstupe do skupiny¹, rolu, ako dynamický aspekt statusu, vykonáva, hrá. Rola je súbor určitých povinností, obmedzení, predpísaného

¹ Status získavame napr. absolvovaním školy – určitý stupeň vzdelania nám vymedzí status v povolani – z neho vyplýva ďalší druh statusu – socioekonomický status (mesačný príjem, služobné auto, sekretárka apod.). Iný status má človek v rodine (voči svojim rodičom, iný voči deťom), partii kamarátov...

správania, ale aj súbor privilégii². Človek sa od narodenia učí hrať roly, v ktorých sa postupne ocitá – človek sa socializuje. Porušenie noriem rolového správania vedie k sankciám – tie môžu mať rôznu intenzitu – od napomenutia, výsmechu až po právne tresty.

Z hľadiska školských prezývok nás budú zaujímať malé sociálne skupiny, v rámci ktorých dochádza k osobným vzťahom medzi jej členmi. Malá sociálna skupina pozostáva z vodcu (vodcov), pomocníkov (satelitov), členov a tzv. outsiderov, ktorý sú v skupine izolovaní a vytlačení na perifériu. Na základe sociálnych interakcií (pozitívneho/negatívneho výberu) môžeme zostaviť sociogram, ktorý nám zobrazí jednotlivých členov sociálnej skupiny. V tomto smere sa nám pre zobrazenie prezývok jednotlivcov javí ako najvhodnejší terčový (kruhový) sociogram s uplatnením hierarchie statusov jednotlivých členov. Na ilustráciu ukážeme sociogram deväťčlennej skupiny s 5 pozitívnymi výbermi (podľa Petrusek 1969, s. 178):

² Roly sú vymedzené statusom – status dieťaťa mu „predpisuje“ poslúchať rodičov, pomáhať v domácnosti, nepozerať večerné televízne programy a pod. Status riaditeľa podniku mu predpisuje správať sa kultúrne k zákazníkom, chodiť vhodne oblečený, byť diplomatický vo vyjadrovaní...

Situácia v skupine je takáto: skupina má 2 vodcov, pričom F predstavuje situačného (formálneho) vodcu; E je najpopulárnejšia osoba (má 5 pozitívnych výberov), čiže je sociometrickým vodcom; B, C sú ich sateliti; G, J sú členmi a A, D, H predstavujú izolovaných členov (outsiderov).

Prezývky v takejto modelovej sociálnej skupine vznikajú v dvoch smeroch – odstredivým smerom ich dávajú osoby so statusom satelitov, v menšom množstve členovia. Prezývky dostávajú členovia a outsideri. Ide o expresívne, hanlivé prezývky, ktoré „majiteľa“ zosmiešňujú a potvrdzujú jeho nižší spoločenský status. Dostredivým smerom dávajú prezývky členovia a outsideri. V interakcii člen – vodca ide o prezývky odvodené od krstného mena, priezviska, prípadne od druhu športu, v ktorom dosahuje vodca úspechy. Tieto prezývky sú viac neutrálne (informatívne), prípadne sú pozitívne emocionálne (vyjadrujú obdiv). V interakcii satelit – vodca ide o prezývky vyjadrujúce obdiv, a preto môžu byť čiastočne (pozitívne) expresívne.

V procese nominácie prezývky je rozhodujúca motivácia – motivačný činiteľ (telesné a duševné vlastnosti budúceho nositeľa prezývky) alebo motivačný príbeh (situácia, ktorá vyvolala proces tvorby prezývky). V tomto druhu prezývok si ju obyčajne nedáva nositeľ sám (na rozdiel od prezývok v tzv. internetových chatoch)³, musí však reagovať na jej vznik a formu. V. Patráš tento proces nominácie hodnotí z tohto pohľadu tak, že túto nositeľovu „reagenciu potom spätne, zhodnocuje“ školský kolektív. Bud' žiaci na prezývke trvajú a vzniknutá lexikálna jednotka sa vžije a funguje, alebo (ak ide o odmietnutie zo strany potenciálneho nositeľa pre jej expresívno-dehonestujúcu charakteristiku, teda faktickú nadávku) akceptujú postoj jednotlivca a celý selektívno-nominačný rituál sa opakuje“ (Patráš 2002, s. 73).

Výskum žiackych prezývok sme uskutočnili na slovensko-poľskom pomezí – na slovenskej Základnej škole v Bobrove v 7. a 8. ročníku a na poľskom Gymnáziu v Lipnicy Wielkiej v 2. a 3. ročníku. Vekový rozdiel medzi slovenskými a poľskými žiakmi nebol príliš veľký, napriek tomu sme však zaznamenali rozdiely v motivácii a tvorbe prezývok. Celkovo sme získali 73 dotazníkov zo slovenskej strany, v ktorých sme zaznamenali 82 prezývok

³ Odlišnosť týchto druhov prezývok vyplýva z pohľadu na nositeľa prezývky – v „klasickom“ druhu školskej prezývky vníma jej nositeľa kolektív a nominátor – jednotlivec, ktorý navrhne prezývku a kolektív ju potom akceptuje. V internetovej prezývke sa odzrkadľuje vlastný postoj používateľa – tak sa vníma sám. Formou prezývky chce poukázať na seba.

u 50 nositeľov; na poľskej strane sme získali 76 dotazníkov, v ktorých sme však zaznamenali len 48 prezývok⁴ u 47 nositeľov.

M. Knappová (1996) rozdeľuje tvorbu školských prezývok do 5. základných skupín. Podľa tohto triedenia môžeme získané prezývky rozdeliť takto:

1. Prezývky motivované rodným menom nositeľa

Tento druh prezývok tvorí v oboch skupinách približne 10% všetkých prezývok. Pomenúvateľom môže byť člen triedneho kolektívu, učiteľ, v niektorých prípadoch aj samotný nositeľ (ak sa nenachádza na periférii society a skupina túto prezývku akceptuje). Zo slovenskej strany sme zaznamenali prezývky *Sisa* (< Silvia), *Opička* (< Sonička), *Mary* (< Mária), *Rajo* (inverzia z Jaro), *Simson* (značka motorky) (< Simona), *Deňa* (< Denisa – pomenovala učiteľka). Medzi poľskými študentami to boli: *Adzik* (< Adam), *Merfi* (< Marcin), *Misiu* (< Michal), *Bety* (< Beata), *Stanley* (< Stanisław), *Norris* (< Norbert).

2. Prezývky motivované priezviskom nositeľa

Tento typ prezývok sa viac vyskytoval na slovenskej strane. Celkovo tvoril takmer 25% slovenských prezývok. Tu sme zaznamenali aj vysokú mieru polyonymie u jednotlivých nositeľov, čo svedčí o nie celkovom stotožnení jednej podoby prezývky v kolektíve: (Bomba >) *Granát*, *Bombička*, *Bombuľka*; (Budzeľ >) *Buzik*, *Fúzik*, *Budzik*; (Svetláková >) *Svetielko*, *Žiarovka*, *Neónka*; (Svrček >) *Srky*, *Cvrky*; (Čajková >) *Čajo* (rod!), *Čajkuľa*; (Dúhová >) *Dúha*, *Ahud* (inverzia); (Dedinský >) *Dedo*, *Dedinka*; (Hullová >) *Hula hup*, *Huľa*; (Bodorík >) *Bodka*; (Štiak >) *Šerbel*, *Ština*⁵. Poľské priezviská motivovali 10% prezývky: (Lichosyt >) *Lipa*; (Slezak >) *Sledź*; (Owsiak >) *Owsik*, *Owsianka*; (Lasak >) *Leśny*. Od iniciálok M.L. vznikla prezývka *Myły*. Problémom tohto druhu prezývok bolo, že dotazníky boli anonymné a študenti nie vždy uviedli priezvisko nositeľa prezývky.

3. Prezývky označujúce telesné vlastnosti nositeľa

Táto skupina je bohato zastúpená v oboch skúmaných skupinách, pretože telesné vlastnosti sú veľmi častým motívom vzniku prezývky. V podmienkach

⁴ Nižší počet prezývok na poľskej strane bol zapríčinený tým, že kolektívy oboch tried boli kompaktné, nedochádzalo teda k veľkému rozptylu v používaní prezývok a druhým faktorom bolo to, že nie všetky dotazníky sa dali dobre čítať.

⁵ Keďže ide o veľmi expresívnu prezývku, samotný nositeľ ju síce priznal, ale sám neuviedol motiváciu.

slovenskej základnej školy tvorili okolo 22% prezývok. V poľskej strednej škole to však bolo až 35%. Rozdiel je prirodzený – mladší nositelia sa viac sústreďujú na hru so slovom, dospievajúci skôr abstrahujú a všímajú si (už) aj dominantné telesné vlastnosti ľudí: *Pudlík* (podľa účesu), *Kačka* (podľa zadku), *Jalovica* (podľa zadku), *Pinochio* (chudá a drevená – nemotorná), *Rudolf* (podľa soba – v zime má červený nos), *Zajac* (podľa zubov), *Elvis* (podľa účesu), *Párky/Sumo* (tučný), *Buchta* (tučná), *Panáčik* (malý), *Žirafa* (vysoká), *Ryšavec* (farba vlasov), *Pavúk* (dlhé nohy), *Fúzač* (prvé fúzy – v 7. triede), *Tekvica* (podľa postavy), *Vajco* (podľa tvaru hlavy), *Kleopatra* (podľa výrazného nosa). Poľskí študenti vytvorili tieto prezývky: *Dynia* (podľa tvaru hlavy), *Longer* (dlhý), *Malpa/Szympan* (podľa podoby), *Indor* (< indyk – pravdepodobne podľa podoby, chôdze a pod.), *Koza* (ďaleko skákal), *Ursus* (silný), *Žabka* (veľké oči), *Kielbasa* (tučný), *Malutka* (malá), *Chomik* (podľa zubov), *Trolek* (malý a hlúpy), *Lysy* (je lysý), *Koń* (podľa smiechu), *Kulfon* („bo ma kulfoniasty nos“), *Czorno* (bo ma czarne włosy“), *Bioło* (má biele vlasy).

4. Prezývky označujúce duševné a iné charakteristické vlastnosti nositeľa

Na slovenskej strane tvorili tieto prezývky 17% celkového počtu, v poľskej komunite len 10%. Do tejto skupiny môžeme zaradiť tieto prezývky: *Slintoš* (stále slintá), *Radiátor* (je mu zima, opiera sa o radiátor), *Kretén* (hlúpy), *Teľa* (nerozumie a stále sa pýta), *Varecha* (často presadí svoj názor), *Bifla/Mudruľa/Mudrc/Mudroš* (najlepšie sa učí), *Šrotovník* (stále rozpráva), *Blcha* (všetkých „otravuje“), *Pupuš* (má zženštilé správanie), *Jogy a Bubu* (dve nerozlučné kamarátky), *Komentatorki* (všetko komentuje), *Wyscigówka* („jest bardzo szybka“), *Profesor* (dobré sa učí), *Mrówka* (usilovný).

5. Symbolické prezývky motivované aktuálnymi udalosťami

Tieto tvoria najpočetnejšiu skupinu na oboch stranách. Najčastejšie vznikajú podobnosťou na nejakú známou osobnosť, môžu byť motivované určitou príhodou, spôsobom výslovnosti, prejavu, blízkym príbuzným a pod. Na základnej škole tvorili 21% celkového počtu prezývok, poľskí študenti ich využili v 31%. *Kičiliky* (podľa skomolenia hudobnej skupiny Čiki-liku-tu-a), *Boldo* (podľa mena starého otca Leopolda), *Ignác* (ujo Ignác), *Oňo* (brat Ondrej), *Silvester* (otec Silvester), *Gabika* (mama Gabika), *Igor* (otec Igor), *Džepeto* (prezývka brata), *Saša* (podľa psa Sašu), *Kuko* (podľa speváka skupiny Horkýže slíže), *Gypsuľa* (pripravila projekt zo sadry – gypsu), *Koudy* (podľa pesničky, ktorú spieval hrdina seriálu Krok za krokom), *Korvín* (podľa

historickej postavy Mateja Korvína), *Spomalený film* (je pomalý), *Koniar* (rod – mala rada kone), *Pyžamo* (mikina pripomínala pyžamo), *Zaspatý* (zaspal na vyučovaní), *Inkubátor* (často hovoril, že je hlúpy ako inkubátor).

Poľskí študenti vo väčšej miere využívali motiváciu prezývky spoločenskými súvislosťami, prežitými situáciami, podobnosťou s inou osobou...: *Bin Ladin* (nebol v škole 11.9.2001!), *Szakira* (podoba so speváčkou), *Hannas* (pije pivo Hannós), *Hitlerka* (sympatizantka), *Elektryk* („od závodu ojca“), *Gusty* (poľa mena otca), *Piekarz* (býva pri pekárni), *Mungo* (podľa literárnej postavy), *Ptasznik* („bo lubi Ptaszki“), *Salas* (podľa značky košele), *Silver* (od priezviska deda), *Pius* (podľa mena deda), *Mafia* (boja sa ho), *Kiwi* (namiesto vulgárnych slov hovorí kiwi).

Sledovanie procesu tvorby prezývok u žiakov strednej školy v Poľsku a žiakov základnej školy na Slovensku je sondou do procesu pomenúvania členov školských kolektívov. V tomto nominačnom procese sa odzrkadľuje sociálne postavenie jednotlivca v kolektíve, jeho fyzické a psychické danosti. Z niektorých prezývok môžeme analyzovať postupný prechod od detského nazerania na svet k dospievajúcim a dospelým.

Analýza prezývok môže učiteľovi pomôcť pochopiť nielen ich nositeľov ale život celého školského kolektívu.

Podakovanie patrí kolegyni D. Slovikovej, ktorá získala prezývky slovenských a poľských žiakov tvoriacich základ tohto príspevku.

Tento príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV č. 1/0189/03 *Sociálny kontext onymie*.

Literatúra

- Klimeš L., 1971: *Přezdívký žáků v 3.–9. třídě ZDŠ*. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, XII., č. 3–4, s. 367–376.
- Klimeš L., 1973: *Přezdívký žáků v 6.–9. třídě ZDŠ*. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, XIV., č. 2–3, s. 314–319.
- Knappová M., 1996: *Tvorba přezdívek stále živá*. In: 12. Slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 25.–26. 10. 1995. Zborník referátov. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ; Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, s. 122–125.

- Krško J., 2000: *Sociálno-psychologické aspekty pomenovania*. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.–8. 7. 2000*. Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, s. 75–84.
- Oliva K., 1974: *K problematice tvoření přezdivek v dětském kolektivu*. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, XV., s. 185–194.
- Patráš V., 2000: „Niky v chate“ (*Pohľad na internetové prezývky cez okienko sociolingvistiky*). In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.–8. 7. 2000*. Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, s. 209–223.
- Patráš V., 2002: *Interdisciplinárne kooperácie*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.
- Peciar Š. a i., 1963. *Slovník slovenského jazyka*, III. diel. Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- Petrusek M., 1969: *Sociometrie – teorie, metoda, techniky*, 1. vyd. Nakladatelství Svoboda, Praha.
- Wachtarczyková J., 2000: *Virtuálna identita ľudí na internete a ich mená*. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie, Banská Bystrica 6.–8. 7. 2000*. Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, s. 224–230.
- Warchol S., 1996: *Strukturalno-semantyczna charakterystyka przezwisk uczniów i nauczycieli szkół podstawowych gminy Ostrówek, województwo lubelskie*. In: *12. Slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 25.–26. 10. 1995. Zborník referátov*. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ; Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, s. 130–135.